

**HUDUDLAR KESIMIDA MOLIYAVIY ISLOHOTLAR
NATIJADORLIGINI BAHOLASH: FISKAL BARQARORLIK VA BUDJET
INTIZOMI INDIKATORLARI ASOSIDA TAHLIL**

Sobirov Davron

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining Hududlarda amalga oshirilayotgan islohotlar natijadorligini tahlil qilish hamda tahliliy materiallarni tayirlash departamenti bosh mutaxassis

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O‘zbekistonda hududlar kesimida amalga oshirilayotgan moliyaviy islohotlar natijadorligi fiskal barqarorlik va budjet intizomi indikatorlari orqali baholanadi. Tahlilda davlat budjeti ijrosi bo‘yicha rasmiy e‘lon qilingan ko‘rsatkichlar, soliq tushumlari dinamikasi hamda defitsit parametrlaridan foydalanilib, hududlar bo‘yicha natijadorlikni baholash uchun integral indeks taklif etiladi. 2024-yil 1-yarim yillikda davlat budjeti daromadlari 121,0 trln so‘mga yetgani, xarajatlar 149,8 trln so‘mni tashkil etgani, soliqlar ulushi 80,6% bo‘lgani fiskal bazaning kengayayotganini ko‘rsatadi. 2024-yil yakunida byudjetga soliq tushumlari 199,6 trln so‘m bo‘lib, 20,3% o‘sish qayd etilgan. 2024-yil yanvar–sentabrda konsolidatsiyalashgan budjet taqchilligi 35,8 trln so‘m (YaIMga nisbatan 2,5%) bo‘lgani, mahalliy budjetlar defitsiti esa 20 trln so‘m ekani hududiy fiskal bosim mavjudligini anglatadi.*

Kalit so‘zlar: *fiskal barqarorlik, budjet intizomi, hududiy budjetlar, defitsit, soliq bazasi, budjetlararo transfertlar, ochiq budjet, natijadorlik indeksi*

Kirish

Hududlarda amalga oshirilayotgan moliyaviy islohotlar mamlakatning umumiy iqtisodiy barqarorligi va ijtimoiy rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladigan eng muhim omillardan biridir. Chunki hududiy darajadagi budjet siyosati - bu faqat

daromad va xarajatlarni “hisob-kitob qilish” emas, balki infratuzilma, bandlik, ta’lim, sog‘liqni saqlash, kommunal xizmatlar, ijtimoiy himoya kabi ustuvor yo‘nalishlarni barqaror moliyalashtirish orqali aholi farovonligini oshirish mexanizmidir. So‘nggi yillarda moliyaviy boshqaruv tizimida olib borilayotgan islohotlar (soliq ma‘murchiligini takomillashtirish, budjet jarayonlarini raqamlashtirish, g‘aznachilik intizomini kuchaytirish, budjet ochiqligini oshirish, budjetlararo transfertlarni tartibga solish va natijaga yo‘naltirilgan rejalashtirish) hududlarning fiskal mustaqilligi va mas‘uliyatini kengaytirishga qaratilgan.

Biroq moliyaviy islohotlarning haqiqiy natijadorligini baholashda faqat umumiy daromadlar o‘sishi yoki investitsiyalar hajmi bilan cheklanib qolish yetarli emas. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, daromadlar oshgan taqdirda ham, agar xarajatlar tizimi samarali boshqarilmasa, defitsit nazoratdan chiqsa yoki budjet intizomi zaif bo‘lsa, fiskal barqarorlikka tahdid kuchayadi. Shu sababli hududiy darajada moliyaviy islohotlarni baholashda ikki asosiy yo‘nalish markazga chiqadi: birinchisi - fiskal barqarorlik (daromadlar bazasining yetarliligi va barqarorligi, defitsitning boshqarilishi, qarz va majburiyatlar bosimining nazorati), ikkinchisi - budjet intizomi (rejalashtirish-realizatsiya mosligi, xarajatlarning manzilliligi, subsidiya va transferlarning asosliligi, shaffoflik va hisobdorlik).

Mazkur maqola aynan shu yondashuvdan kelib chiqib, hududlar kesimida moliyaviy islohotlar natijadorligini fiskal barqarorlik va budjet intizomi indikatorlari asosida baholash g‘oyasini asoslaydi. Maqsad - hududiy moliyaviy boshqaruvda “natija”ni aniq o‘lchash mumkin bo‘lgan ko‘rsatkichlar tizimini shakllantirish, ularni bir-biri bilan bog‘lab tahlil qilish hamda hududiy fiskal

siyosatning zaif bo'g'inlarini aniqlash orqali moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladigan xulosalar ishlab chiqishdir.

Metodologiya va indikatorlar tizimi

Tahlil 2 blok indikatorlarga tayandi:

1) Fiskal barqarorlik indikatorlari (FB)

- Daromadlar barqarorligi: soliq tushumlarining o'sishi va ulushi (masalan, 2024-yil 1-yarim yillikda soliqlar ulushi 80,6%).
- Defitsit bosimi: taqchilik darajasi (2024-yil 9 oyda 35,8 trln so'm, YaIMga nisbatan 2,5%).
- Qarz barqarorligi (makro fon): davlat qarzi 2024-yil 1-iyul holatiga 37 mlrd AQSh dollari yoki YaIMning 33,2% i.

2) Budjet intizomi indikatorlari (BI)

- Xarajatlar intizomi: rejalashtirilgan limitlarga moslik, ijtimoiy xarajatlar ulushi (2024-yil 1-yarim yillikda ijtimoiy xarajatlar 74,1 trln so'm).
- Subsidiyalar yuklamasi: 2024-yil 1-yarim yillikda subsidiya ajratmalari 15 351 mlrd so'm (shundan 2 947 mlrd - ijtimoiy ahamiyatli subsidiyalar).
- Ochiqlik va jamoatchilik nazorati: "Tashabbusli budjet"da ishtirok (2024-yil 1-mavsumda respublika bo'yicha aholining 34% ovoz berishda qatnashgani; faol hududlar sifatida Qashqadaryo, Samarqand, Farg'ona qayd etilgan).

Integral baholash indeksi

Hudud (h) uchun natijadorlik indeksi quyidagicha normallashtirilgan ko'rsatkichlar asosida beriladi:

$$I_h = 0.55 \cdot FB_h + 0.45 \cdot BI_h$$

$$FB_h = 0.4 \cdot z(\Delta Rev_h) + 0.4 \cdot z(-Def_h) + 0.2 \cdot z(-Debt_h)$$

$$BI_h = 0.5 \cdot z(Exec_h) + 0.3 \cdot z(-Overrun_h) + 0.2 \cdot z(Transparency_h)$$

Bu yerda $z(\cdot)$ - hududlararo solishtirish uchun standartlashtirish (masalan, min-max yoki z-score), “minus” belgisi defitsit/qarz/ortiqcha xarajat oshishi natijani yomonlashtirishini bildiradi. Amaliyotda hududiy qarz ma’lumoti cheklangan bo’lsa, $Debt_h$ komponenti vaqtincha 0 ga tenglashtirilib, og’irliklar qayta taqsimlanadi.

Natijalar va muhokama

1) Daromadlar bazasi va soliq tushumlari: Moliyaviy islohotlarning eng tez ko‘rinadigan natijasi - daromadlar bazasining kengayishi. 2024-yilda byudjetga soliq tushumlari 199,6 trln so‘mni tashkil etib, 2023-yilga nisbatan 20,3% ga oshgan. Bu hududiy budjetlar uchun ham muhim: soliq tushumlarining o‘sishi budjetlararo transfertlarga qaramlikni bosqichma-bosqich kamaytirish imkonini beradi.

2024-yil 1-yarim yillikda davlat budjeti daromadlari 121,0 trln so‘m bo‘lib, daromad tarkibida soliqlar ulushi 80,6% ni tashkil qilgani fiskal barqarorlik nuqtai nazaridan ijobiy signal hisoblanadi.

2) Xarajatlar, subsidiya yuklamasi va intizom: Daromadlar o‘sgan bo‘lsa-da, xarajatlar bosimi yuqori: 2024-yil 1-yarim yillikda xarajatlar 149,8 trln so‘m, ijtimoiy xarajatlar 74,1 trln so‘m bo‘lgan. Subsidiyalar hajmi 15 351 mlrd so‘m ekani (shundan 2 947 mlrd so‘m ijtimoiy ahamiyatli) xarajatlar tarkibida kvazi-fiskal yuk omilini kuchaytiradi va budjet intizomini aniq KPilar orqali nazorat qilish zarurligini ko‘rsatadi.

3) Defitsit va hududiy fiskal bosim. 2024-yil yanvar–sentabrda konsolidatsiyalashgan budjet daromadlari 272,1 trln so‘m, xarajatlari 307,9 trln so‘m bo‘lib, taqchilik 35,8 trln so‘m (YaIMga nisbatan 2,5%) ni tashkil etgan; mahalliy budjetlar defitsiti esa 20 trln so‘m ekani qayd etilgan. Bu holat hududlar kesimida fiskal barqarorlik indikatorlarida “qizil zona” riskini anglatadi: defitsitni pasaytirish uchun daromad mobilizatsiyasi bilan bir qatorda, xarajatlarni prioritetlash va samaradorlik auditini kuchaytirish talab qilinadi.

1-jadval.

Natijadorlikni baholash uchun asosiy statistik “tayanch” ko‘rsatkichlar (mamlakat darajasida)

Ko‘rsatkich	Davr	Qiymat	Talqin
Davlat budjeti daromadlari	2024 I-yarim yillik	121,0 trln so‘m	Daromad bazasi o‘sishi
Daromadda soliqlar ulushi	2024 I-yarim yillik	80,6%	Soliq tushumlari asosiy manba
Davlat budjeti xarajatlari	2024 I-yarim yillik	149,8 trln so‘m	Xarajatlar bosimi yuqori
Ijtimoiy xarajatlar	2024 I-yarim yillik	74,1 trln so‘m	Ijtimoiy yo‘naltirilgan xarajatlar
Subsidiyalar	2024 I-yarim yillik	15 351 mlrd so‘m	Kvazi-fiskal yuk (jumladan ijtimoiy subsidiyalar)
Soliq tushumlari	2024	199,6 trln so‘m	Soliq ma‘murchiligi va

(yillik)		(+20,3%)	baza o'sishi
Konsolidatsiyalashgan budjet defitsiti	2024 9 oy	35,8 trln so'm (YaIMga 2,5%)	Defitsit bosimi
Mahalliy budjetlar defitsiti	2024 9 oy	20 trln so'm	Hududiy fiskal muvozanat muammosi
Davlat qarzi	2024-07-01 holati	37 mlrd \$ (YaIMga 33,2%)	Qarz barqarorligi foni
"Tashabbusli budjet" ishtiroki	2024 1- mavsum	34%	Shaffoflik va intizomga institutsional ta'sir

Xulosa va tavsiyalar

Tahlil shuni ko'rsatdiki, hududlarda moliyaviy islohotlar natijasida fiskal boshqaruvning ayrim yo'nalishlarida ijobiy siljishlar kuzatilmoqda. Eng avvalo, daromadlar bazasini kengaytirish va soliq tushumlarini barqarorlashtirish tendensiyasi fiskal barqarorlikning asosiy tayanch omiliga aylanmoqda: daromad tarkibida soliqlarning yuqori ulushi budjetning o'z manbalariga tayanish darajasini kuchaytiradi va transfertlarga qaramlikni bosqichma-bosqich kamaytirish uchun institutsional zamin yaratadi. Shu bilan birga, xarajatlar bosimi va majburiyatlarning kengayishi natijasida budjet intizomi bo'yicha aralash natijalar qayd etildi: ijtimoiy yo'nalishdagi xarajatlarning katta ulushi fiskal siyosatning ijtimoiy yo'naltirilganligini bildirsa-da, subsidiya va turli qo'llab-quvvatlash

mexanizmlari xarajatlar tarkibida qo'shimcha yuklamani shakllantirib, resurslarning samarali taqsimlanishi masalasini keskinlashtiradi. Konsolidatsiyalashgan hamda mahalliy budjetlar darajasida taqchillikning saqlanib qolishi hududiy fiskal muvozanatning hanuz to'liq mustahkamlanmaganini anglatadi. Ochiqlik va jamoatchilik ishtiroki mexanizmlarining kengayishi budjet intizomini mustahkamlovchi institutsional omil sifatida namoyon bo'lib, xarajatlarning manzilliligi va hisobdorlikni oshirishga xizmat qilayotganligi kuzatildi. Umuman, islohotlar daromadlar mobilizatsiyasini yaxshilagan, biroq defitsit va xarajatlar samaradorligi hududlar kesimida natijadorlikni belgilovchi hal qiluvchi bo'g'in bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. "Information on the execution of the state budget ... for the 1st half of 2024" (2024-07-26).
2. Kun.uz. "2024 yilda soliq tushumlari qariyb 200 trln so'mga yetdi" (2025-01-08).
3. Xs.uz. "2024-yilda davlat byudjetiga qancha soliq tushumlari tushgan?" (2025-01-08).
4. Kun.uz. "Davlat budjetining 9 oylik ijrosi. Defitsit – 36 trln so'm" (2024-11-26).
5. Iqtisodiyot va moliya vazirligi. "Budjetnoma 2025" (davlat qarzi bo'yicha ma'lumot).

6. Iqtisodiyot va moliya vazirligi. “Fiskal strategiya 2025–2027” (tashabbusli budjet ishtiroki bo‘yicha misol).